
РОЗВИТОК ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

УДК 502.17(477+061.1ЄС)

DOI <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2025.eco.5-62.2.33>

СУЧАСНИЙ СТАН ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Гордій Н.М.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
вул. Огієнка, 61, 32300, м. Кам'янець-Подільський
nataliagordiy3103@gmail.com

Заповідна справа є ключовим елементом збереження біорізноманіття та природних екосистем. В умовах глобальних екологічних викликів Україна та країни ЄС прагнуть забезпечити ефективне функціонування природоохоронних територій. Заповідна справа є в усіх основних складових природоохоронної діяльності, що має на меті збереження біорізноманіття, захист рідкісних та зникаючих рослин і тварин, а також збереження природних ландшафтів для майбутніх поколінь. Ця проблема стає все актуальнішою в умовах глобальних екологічних змін, таких як кліматичні зміни, зниження рівня біорізноманітності та зростаючий антропогенний тиск на природні екосистеми. В Україні та країнах Європейського Союзу питання заповідної справи мали велике значення, оскільки вони мають спільні виклики, але водночас кожна країна має свої унікальні підходи до цієї сфери. У статті досліджено сучасний стан заповідної справи в Україні та країнах Європейського Союзу з урахуванням міжнародних підходів до збереження природних комплексів і біорізноманіття. Підкреслено, що природно-заповідний фонд України охоплює близько 7% території держави, тоді як у більшості країн ЄС цей показник становить понад 18–20%. Охарактеризовано основні категорії природоохоронних територій України, зокрема біосферні та природні заповідники, національні парки, заказники й пам'ятки природи, а також визначено ключові проблеми їхнього функціонування: недостатнє фінансування, недосконале управління, антропогенний тиск та обмежений рівень залучення місцевих громад. Розкрито досвід Європейського Союзу, де провідним інструментом охорони природи виступає мережа Natura 2000, створена відповідно до Директив про птахів та оселища. Вона охоплює понад 27 тис. об'єктів та поєднує охорону унікальних природних територій із можливістю здійснення традиційного господарювання, що не шкодить довкіллю. Показано, що важливою особливістю є широке залучення місцевих громад, розвиток екологічної освіти та екотуризму, які забезпечують баланс між охороною природи та економічними інтересами. Здійснено порівняльний аналіз підходів України та ЄС, виявлено спільні риси й відмінності. Обгрунтовано, що для успішної інтеграції у європейський екологічний простір Україні необхідно розширювати площу заповідних територій, зміцнювати науковий супровід управління, забезпечувати стабільне фінансування та активно розвивати просвітницькі програми. Таким чином, адаптація української заповідної справи до європейських вимог є стратегічним напрямом, що сприятиме збереженню природної спадщини, підвищенню екологічної безпеки та поглибленню інтеграції України до європейських структур сталого розвитку. *Ключові слова:* заповідна справа, охорона природи, заповідність, біорізноманіття, євроінтеграція, природно-заповідний фонд, Natura 2000, екологічна політика.

Current status of the conservation in Ukraine and European Union countries. Hordii N.

Conservation is a key element in preserving biodiversity and natural ecosystems. In the face of global environmental challenges, Ukraine and EU countries strive to ensure the effective functioning of protected areas. Conservation is present in all major components of environmental protection activities, which aim to preserve biodiversity, protect rare and endangered plants and animals, and preserve natural landscapes for future generations. This problem is becoming increasingly relevant in the context of global environmental changes, such as climate change, biodiversity loss, and increasing anthropogenic pressure on natural ecosystems. In Ukraine and the European Union countries, conservation issues were of great importance, as they have common challenges, but at the same time, each country has its own unique approaches to this area. The article examines the current state of nature reserves in Ukraine and the countries of the European Union, taking into account international approaches to the preservation of natural complexes and biodiversity. It is emphasized that the nature reserve fund of Ukraine covers about 7% of the country's territory, while in most EU countries this figure is over 18–20%. The main categories of protected areas in Ukraine are characterized, including biosphere and nature reserves, national parks, reserves, and natural monuments, and the key problems of their functioning are identified: insufficient funding, imperfect management, anthropogenic pressure, and limited level of involvement of local communities. The experience of the European Union is revealed, where the leading instrument for nature protection is the Natura 2000 network, created in accordance with the Birds and Habitats Directives. It covers over 27 thousand objects and combines the protection of unique natural areas with the possibility of carrying out traditional management that does not harm the environment. It is shown that an important feature is the broad involvement of local communities, the development of environmental education and ecotourism, which ensure a balance between nature protection and economic interests. A comparative analysis of the approaches of Ukraine and the EU was carried out, common features and differences were identified. It was substantiated that for successful integration into the European ecological space, Ukraine needs to expand the area of protected areas, strengthen scientific support for management, ensure stable financing, and actively develop educational programs. Thus, the adaptation of Ukrainian nature reserves to European requirements is a strategic direction that will contribute to the preservation of natural heritage, increased environmental safety, and deeper integration of Ukraine into European structures of sustainable development. *Key words:* conservation, nature protection, nature reserve, biodiversity, European integration, nature reserve fund, Natura 2000, environmental policy.

Постановка проблеми. Заповідна справа є ключовим напрямом природоохоронної діяльності, що забезпечує збереження біорізноманіття, природних екосистем та генетичних ресурсів. В умовах глобальних екологічних викликів, таких як зміна клімату, втрата видів та деградація ландшафтів, зростає потреба у розширенні мережі заповідних територій та підвищенні їхньої ефективності. Заповідна справа є головною складовою екологічної політики кожної країни, яка дбає про збереження довкілля для майбутніх поколінь.

Серед екологічних проблем, які останнім часом привертають все більшу увагу громадськості, належать організація роботи із збереження та сталого використання природоохоронних територій, приведення екологічного законодавства до європейських стандартів. І це не випадково, адже заповідна справа зараз переживає глибоку кризу, яка створює загрози не тільки для погіршення стану збереження унікальних природних цінностей, але й для знищення багатьох природних екосистем та рідкісних видів рослин і тварин.

В Україні система природоохоронних територій є однією з наймолодших у Європі, що зумовлено історичними, економічними та політичними факторами. Утім, повномасштабна війна суттєво погіршила стан заповідної справи, спричинивши руйнування природних територій, знищення біорізноманіття та ускладнення управління заповідниками. Натомість у країнах Європейського Союзу заповідна справа базується на багаторічних традиціях і підтримується уніфікованою екологічною політикою. ЄС активно впроваджує ініціативи, спрямовані на охорону природи [1].

Вивчення цього питання є особливо актуальним для формування стратегій відновлення природних територій України після завершення війни та її інтеграції до європейського екологічного простору.

Метою статті є порівняння підходів до заповідної справи в Україні та країнах ЄС; аналіз перешкод і проблем, що заважають Україні досягти європейського рівня природоохоронної діяльності, а також виявлення можливостей для інтеграції кращих практик ЄС у систему заповідної справи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно з роботами Європейської комісії, ключовими факторами успіху є інтеграція природоохоронної діяльності у всі сектори економіки. В Україні, за даними Міністерства захисту довкілля, розвиток заповідної справи залишається складним через недостатнє фінансування та недосконале законодавство [4]. У ЄС діє мережа Natura 2000, яка охоплює понад 27% суші. Водночас в Україні заповідні території становлять близько 7% площі країни, що значно нижче за середньоевропейський показник [7].

Для аналізу було використано порівняльний підхід, що включає: аналіз законодавчої бази України та ЄС; оцінку площі заповідних територій; дослі-

дження стану фінансування заповідників; аналіз даних про біорізноманіття та ефективність охорони. Джерелами даних були офіційні звіти, наукові публікації та статистичні дані за період 2015–2023 рр. [2, 4, 6, 8].

Виклад основного матеріалу. Незворотність суспільних процесів, становлення та розвиток природно-заповідного фонду в Україні останнім часом зазнає значних трансформацій. Це пояснюється, насамперед, змінами, що відбуваються в економіці більшості країн світу під впливом глобалізації, об'єднання європейських країн та створення між ними ринкового простору. На сьогодні вже стало зрозуміло практично для всіх теоретиків і практиків, що початок ХХІ століття поставив цілу низку проблем перед людством щодо формування і розвитку заповідних територій як умови збереження біорізноманіття і ландшафтів.

Заповідна справа в Україні. В Україні заповідна справа має довгу історію, проте значного розвитку вона набула після проголошення незалежності у 1991 році. До цього періоду система охорони природних територій в Україні була більш централізованою та меншою гнучкою, проте після набуття незалежності було започатковано низку реформ для створення сучасної структури заповідних територій. На сьогодні в Україні налічується близько 7% територій, які перебувають під охороною, включаючи державні природні заповідники, національні природні парки, природні заказники, заказники та інші охоронювані території [5].

Система природно-заповідного фонду (ПЗФ) країни є різноманітною та включає понад 10 видів охоронюваних територій. Протягом 2023 року в Україні створили 119 нових територій природно-заповідного фонду в 16 областях та Києві. Загальна площа нових об'єктів ПЗФ становить 13646 га. Також розширили межі 12 територій та об'єктів у різних областях. Статус 6 об'єктів скасували [10].

Так, ще у травні 2020 року Європейська Комісія презентувала, можливо, найамбітніший природоохоронний документ в історії Європи – «Стратегію біорізноманіття ЄС до 2030 року: Повернення природи у наше життя». Стратегія містить конкретні зобов'язання та дії, які мають бути виконані на території ЄС до 2030 року. Серед цілей були: 30% суходолу та 30% морських акваторій повинні стати заповідними територіями; 10% сільсько-господарських угідь мають бути виведені з обробітки і відновлені до природних екосистем; використання пестицидів має скоротитися на 50%; 25 тис. км річок потрібно відновити до стану вільнопотічних [8].

Звичайно, зараз у важкий для країни і населення час, Україна не може виконати норму у 30%, що міститься у Стратегії біорізноманіття, і наші європейські партнери це розуміють. Натомість ми маємо інші зобов'язання в рамках Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, підписаної у 2014 році.

Угода про асоціацію стала основою для Державної стратегії сталого розвитку [9], в якій прописано, що до 2030 року Україна має заповідати 15% від загальної площі країни. Сьогодні наша країна наблизилась до цілі менш ніж на половину.

Проте, завдяки значним успіхам у створенні заповідних територій, існує низка проблем, таких як недостатнє фінансування природоохоронних заходів, що демонструє ефективний моніторинг та управління охоронюваними територіями, а також високий рівень антропогенного навантаження. Однією з важливих ініціатив є створення екологічних коридорів, які дозволять з'єднати різні природні території, забезпечуючи збереження біорізноманітності та природних процесів. Українська система охорони природних територій активно співпрацює з міжнародними екологічними організаціями, зокрема, за допомогою різноманітних фінансових та технічних проектів.

Однак, з 24 лютого 2022 року приблизно 812 об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) площею майже 1 млн га опинилися в зоні активних бойових дій або в окупації [2, 4]. Так, Нижньодніпровський національний природний парк, Чорноморський біосферний заповідник, Кінбурнська коса, заповідник «Асканія-Нова» до війни при згадці кожного з них ми уявляли мальовничі пейзажі, унікальний рослинний та тваринний світ, який перебував під захистом. Але сьогодні ці заповідні землі Миколаївщини та Херсонщини потерпають від військової агресії. З кожним днем кількість збитків, які завдає екології війна, постійно зростає, і навіть їх повністю оцінити дуже важко. Адже воєнні дії тривають і проводити моніторинг на місцях неможливо. Крім того, більша частина цих територій перебуває під окупацією. Але вже зараз зрозуміло, що відновлення екосистем буде тривати кілька десятиліть. А деякі наслідки нанесеної шкоди можуть бути непоправними.

Частина територій була звільнена, але втрати залишилися. Наприклад, лише в межах Чорнобильського заповідника було знищено близько 24 тис. га лісів. Національний парк Святі Гори, що на Донеччині, знищений на 80%. Постраждали від пожеж та обстрілів національні природні парки Білобережжя Святослава, де згоріло більше 6 тисяч гектарів територій, Нижньодніпровський, який після теракту на Каховській ГЕС повністю опинився під водою, та багато інших [2].

Природоохоронний статус не зник, але кількість недоторкованої природи під охороною значно зменшилась. При цьому, не лише воєнні дії призводять до знищення природи, значна частина випадків пошкодження природних територій припадає на господарську діяльність такі, як забруднення водою агрохімікатами, розорювання полів, незаконні рубки тощо.

Заповідна справа в країнах Європейського Союзу. Європейський Союз має одну з найрозвинутіших систем охорони природи в світі. Підхід до

заповідної справи в країнах ЄС відзначається високим рівнем інтеграції національних політик у загальноєвропейську стратегію охорони природи.

Екологічна мережа «Natura 2000» – це система природоохоронних територій, яка створюється на території Європейського Союзу. Основними законодавчими актами, які передбачають її створення, є: Директива Ради 92/43/ЄЕС від 21 травня 1992 року про збереження природних оселищ та дикої фауни і флори; Директива Європейського Парламенту і Ради 2009/147/ЄС від 30 листопада 2009 року про збереження диких птахів [1].

Мережа Natura 2000 – найбільша в світі мережа природоохоронних територій, яка охоплює понад 18% території ЄС. Інституційна структура охорони природи в країнах ЄС визначає значну роль національних урядів, регіональних адміністрацій та міжнародних організацій.

Особливо важливою є стратегія «Зеленої угоди» ЄС, яка передбачає до 2030 року зберегти 30% земель і водних територій Європи під охороною, в тому числі за рахунок розширення мережі Natura 2000. Крім того, ЄС активно підтримує проект з екологічних коридорів, що об'єднують охоронювані території між країнами, таким чином забезпечуючи стабільне збереження біорізноманітності та природних ландшафтів. Завдяки спільним зусиллям країн-членів ЄС досягає великих успіхів у збереженні важливих екосистем, зокрема лісів, боліт, водно-болотних угідь та морських екосистем. Проте є і проблеми: у деяких регіонах відсутнє достатнє фінансування, є проблема порушення довкілля, а також порушення природоохоронних норм.

Попри наявність цілої заповідної справи в Україні та країнах ЄС, є суттєві відмінності у підходах та реалізації природоохоронних політик. Основні відмінності такі:

1. **Законодавча база.** У країнах ЄС розвинута система міжнародних угод та директив, що забезпечують інтеграцію природоохоронних заходів на всіх рівнях Союзу. В Україні ж система природоохорони є менш стабільною через прояв єдиної стратегії та незавершеність законодавчих реформ. У країнах ЄС впроваджена уніфікована система управління заповідними територіями, яка базується на Директиві про птахів (79/409/ЄЕС) та Директиві про середовища існування (92/43/ЄЕС) [7]. В Україні законодавство не завжди відповідає міжнародним стандартам.

2. **Фінансування заповідної справи** є ключовим чинником для ефективної охорони природи. У ЄС фінансування забезпечується через програми LIFE, Horizon Europe та національні бюджети [6]. В Україні кошти на природоохоронну діяльність є обмеженими, що негативно впливає на управління заповідниками. В Україні проблеми з фінансуванням потребують комплексних змін, включаючи вдосконалення законодавства, залучення міжнародних інвестицій та створення нових фінансових інструментів.

Ситуація ЄС країни є більш стабільною за допомогою потужних європейських програм та розвинутих механізмів фінансування, але й тут є певні виклики, зокрема в питаннях рівномірного розподілу коштів та забезпечення сталого фінансування природоохоронних проектів. Спільні зусилля на національному та міжнародному рівнях дозволять значно підвищити фінансування заповідної справи та зберегти природу.

3. *Площа та ефективність.* Мережа Natura 2000 демонструє високий рівень ефективності завдяки інтеграції з місцевими громадами. В Україні частина заповідників перебуває у стані деградації через недостатній контроль.

Отже, в Україні недостатньо розвинене законодавство щодо інтеграції природоохоронних територій у економіку регіонів, а також низький рівень фінансування унеможливує проведення якісного моніторингу екосистем. Відсутність належної екологічної освіти серед місцевого населення гальмує інтеграцію природоохоронних заходів в Україні. Для якісного заповідання необхідно: гармонізувати українське законодавство з директивами ЄС; збільшити частку фінансування з державного бюджету та залучати міжнародні інвестиції; розвивати екологічну освіту для населення; обов'язково запровадити цифровий моніторинг стану заповідних територій.

Головні висновки. Перспективи резервування цінних природних територій та об'єктів в Україні, успішність розбудови і ефективного функціонування їх мережі, безперечно пов'язані із врахуванням досвіду, який існує в закордонних країнах, особливо, враховуючи прагнення України до інтеграції у євро-

пейські структури. Однак, важливим буде і інший закордонний досвід, не пов'язаний напряму з країнами Європи, а краще сказати – досвід міжнародний.

Загалом, в усьому світі збереження природоохоронних територій є ключовим інструментом збереження ландшафтного та біологічного різноманіття. Світова система природних територій нині охороняє близько 105 тис. об'єктів, які займають приблизно 20 млн км², що становить близько 12,2% усієї поверхні планети. Більшість сучасних природних територій розташовані на суходолі, тоді як морські природоохоронні території займають приблизно 2 млн км², що становить лише близько 0,5% від площі світового океану [3]. Більше 4,5 тис. природних територій створено у відповідності до різних міжнародних договорів та конвенцій, включаючи об'єкти світової спадщини та заповідники за програмою ЮНЕСКО «Людина і Біосфера».

На думку екологів, Україна надто повільно рухається до виконання умов Угоди про асоціацію з ЄС, згідно з якою ми маємо перетворити на природо-заповідні території 15% площі України до 2030 року. Проте робити це можна навіть під час війни, а після Перемоги рішення допоможе відновитись біорізноманіттю, що нищиться бойовими діями.

Заповідна справа в Україні потребує суттєвого реформування для досягнення європейських стандартів. Досвід ЄС демонструє, що успіх можливий за умови ефективного управління, фінансування та активної участі громадськості. Гармонізація політик та збільшення заповідного фонду є необхідними кроками для збереження унікального біорізноманіття України.

Література

1. Гринчишин Н.М. Заповідна справа : навч. посібник. Львів : ЛДУБЖД, 2024. 145 с.
2. Департамент природно-заповідного фонду та біорізноманіття. URL: <https://mepr.gov.ua/pro-nas/struktura/departament-pryrodno-zapovidnogo-fondu-ta-bioriznomanittya/>
3. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992 № 2456-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>
4. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Офіційний сайт. URL: <https://mepr.gov.ua>
5. Природні парки. URL: <https://www.nationalparks.in.ua/>
6. Словник євроінтеграції: довідник. URL: <https://mepr.gov.ua/slovyk-yevrointegratsiyi-dovkillya/>
7. Смарагдова мережа та мережа НАТУРА 2000 – що це таке і навіщо потрібно Україні. URL: <https://wwf.panda.org/es/?264491/NATURA2000>
8. Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 року: повернення природи у наше життя. URL: <https://uncg.org.ua/strategiia-bioriznomanittia-ies-do-2030-roku-povernennia-pryrody-v-nashe-zhyttia/>
9. Указ Президента України Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
10. Українська природоохоронна група (UNCG). URL: <https://uncg.org.ua/>

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025

Дата публікації: 15.12.2025